

Jiří HOFMAN, *Vlasti k obraně, matce ke cti. Stavba pevnosti Terezín 1780–1790, České Budějovice, Bohumír Němec – Veduta 2022. 352 stran. ISBN 978-80-88030-69-0.*

Je smutnou realitou stavu české historiografie vojenství, že nová monografie tematizující pevnostní stavby či pevnosti coby instituce téměř automaticky vyvolává ve čtenáři obavy. Drtivá většina produkce k tématu se totiž málokdy dostane za popis samotné fyzické stavby, a ne vždy je tento založen na poctivém výzkumu často masivní pramenné základny, skryté v temných útrobách vídeňského Válečného archivu. O to větší potěšení lze zažít nad textem, který se z tohoto železného – nebo snad kamenného? – pravidla vymyká. Jiří Hofman si je plně vědom skutečnosti, že „*vojenští historici mají často po obsahové, metodologické i pramenně-kritické stránce co dohánět*“ (s. 18), a důkladný přehled po české i zahraniční produkci mu umožňuje se vůči současnému stavu výzkumu efektivně vymezit.¹ Svůj text cíleně směřuje mimo tradiční, úzce zaměřený technologistní pohled na dějiny fortifikací a hlásí k sice letité, avšak v české historiografii vojenství stále nepříliš rozvinuté tradici *new military history*, jejímž konečným cílem je začlenit historii války a vojenství do širšího proudu historiografie na základě oprávněného přesvědčení, že válka a organizované násilí (a vše, co s nimi souvisí) jsou integrální součástí poznání minulosti.

Předmětem autorova zájmu je pevnost Terezín, tj. jedna z nejmodernějších pevnostních staveb bastionového typu na území habsburské monarchie a zároveň prostor paměti, kde pozdější události v 19. a především 20. století do značné míry překryly původní stavbu novými významy. Autor chvályhodně ignoruje stavebně-historický vývoj terezínské pevnosti, tj. jediné téma, jež je ve vztahu k Terezínu v literatuře relativně zpracováno, a zároveň se odmítá zabývat v „pevnostní“ literatuře tak oblíbenými a v zásadě ahistorickými debatami o pevnostních školách. Z hlediska metodologie se přinejmenším deklaratorně hlásí k tezí Christophera Storrs a především Michaela Hochedlingera o „fiskálně-militárním státu“ a militarizaci společnosti skrze rodící se státní moc 18. století, tj. k jedné ze specifických variant široké teorie o „vojenské revoluci“.² Za zásadní přínos Hofmanova textu je přitom

1 Pro příklad tradičního přístupu české historiografie k pevnostním dějinám viz např. Andrej ROMAŇÁK, *Pevnost Terezín*, Dvůr Králové nad Labem 1994; Vladimír KUPKA, *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 2002; Idem, *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*, Praha 2005; resp. Jiří SLAVÍK a kol., *Bastionové pevnosti*, Ústí nad Labem 2014.

2 Christopher STORRS, *The Fiscal-Military State in the “Long” Eighteenth Century*, in: Christopher Storrs (ed.), *The Fiscal-Military State in the Eighteenth Century Europe*, New York 2016, s. 1–22; resp. Michael HOCHEDLINGER, *The Habsburg Monarchy: From “Military Fiscal State” to “Militarization”*, in: ibidem, s. 55–94. Česky k tématu viz úvodní kapitoly in Vítězslav PRCHAL, *Společensko hrdinů – válka a reprezentační strategie českomoravské aristokracie 1550–1750*, Praha 2015.

třeba považovat skutečnost, že otázky, které si práce klade, a především odpovědi na ně, jsou pevně ukotveny v důkladném studiu veškerého dostupného pramenného materiálu. Na jeho základě autor předestírá vlastně mikrohistorickou sondu do jednoho z nejmasivnějších organizačních podniků raně novověkého státu, tedy stavby nové pevnosti. V jedné rovině se tak dozvídáme „*kdy bylo co postaveno, jaké byly stavební fáze, kdo byl jejich iniciátorem, kdo vedoucím stavby, kdo stavbu prováděl, jaké faktory brzdily změny plánů*“ (s. 18), kde se bralo ohromné množství materiálu, odkud pocházel, či jaké stopy zanechalo dílo v krajině, zároveň však text velmi poutavě osvětluje řadu procesů se stavbou spojených. Ve výsledku pak autor umně spojuje vojensko-historickou a stavebně-historickou analýzu s optikou ekonomickou, historicko-geografickou, sociální i politickou.

Výsledek je velkým přínosem k poznání již prostým popisem vzniku tereziánské pevnosti, textu se však zároveň v průběhu popisu vzniku jedné pevnosti na severu Čech daří odkrývat téměř nepřeborné množství vysoce nosných témat, pro něž je Tereziín „pouhou“ dějinnou matérií či řekněme ideální případovou studií. V základní rovině tak Hofmanův text nabízí na důkladné práci s prameny pečlivě vystavěný obraz vzniku masivní stavby, a to od zadání až po finální realizaci o deset let později. I relativně nekompletní, skartacemi a delimitacemi těžce postižená pramenná základna umožňuje autorovi postihnout jak mechanismus interakce rodící se státní byrokracie s lokálním prostředím vrchnosti, měst i poddaných, ale i s dobovým stavebním trhem, jehož plastické přiblížení je jedním z vrcholů celého textu. V rovině obecné pak můžeme sledovat roli státu coby klíčového aktéra, jehož primárně mocensko-politické zájmy sekundárně produkují množství zásadních ekonomických a sociálních impulsů s důsledky pro jednotlivé regiony, lokality, jedince i krajinu. Výsledná podoba pevnosti je pak pro autora průsečíkem celé série vlivů – strategických cílů, jichž má být dosaženo a jež odrážejí dobové vojenské myšlení i válečnou praxi; ideálních geometricko-matematických modelů, tj. pevnostních škol, jež ovšem autor trefně definuje coby spíše „skladiště inspirací“ než fixní formy; osobnosti samotných tvůrců, tj. vojenských inženýrů zde reprezentovaných velitelem Ženijního sboru hrabětem Pellegrinim a jeho týmem; terénu, do něhož je takto „umyšlená“ pevnost nakonec umístěna; času, v němž vzniká; a v neposlední řadě ekonomické reality výstavby.

Je to právě analýza proměny krajiny v důsledku procesu výstavby pevnosti, jež čtenáři přivádí na mysl potenciální širší kontextualizaci Hofmanova textu. Jde nejen o samotný proces, který autorovými očima nabízí obrazy rozsáhlé, „*v podstatě průmyslové měsíční krajiny*“ (s. 143), s jasnými odkazy na jeho veskrze „moderní“ charakter. Mám na mysli i celkovou proměnu jižního břehu Labe v uměle vytvořený prostor, jenž sice možná lze označit za svého duhu „barokní krajinu“, mnohem více však odpovídá

čistě utilitárnímu, mentálně již spíše modernímu racionalistickému industrialismu. Autor zároveň ukazuje, jak zásadní vliv měla stavba nejen na bezprostřední okolí, ale i na celý region severozápadních Čech, kdy na řadě příkladů často velmi vzdálených míst ukazuje, jak masivní spotřeba materiálu (především kamene a dřeva) v protoindustriálním měřítku dokázala proměňovat i velmi vzdálenou krajinu.

Výše uvedené souvisí s červenou linkou, jež se táhne celou prací a jež nám skrze proces realizace ve své době pravděpodobně nejnákladnější možné stavby umožňuje nahlédnout samotnou povahu společnosti a státu na prahu modernity. Ve výsledku tak text skutečně potvrzuje platnost teze o „fiskálně-militárním státu“, jenž skrze svůj „vojensko-protoindustriální komplex“ (ekonomickou a fiskální politiku, expertní vědění a byrokratizovanou moc) posouvá celou společnost směrem k vrcholné modernitě. Autorovi se na pozadí překvapivě čtivého, místy až fascinujícího popisu vzniku pevnosti v pozdním 18. století daří ukázat, jak se samotná stavba stává nejen objektem v krajině, resp. fyzickým či architektonickým výkonem, ale především byrokraticko-disciplinárním projektem sociální etatizace. Nejvíce je to zřejmé na autorově analyticky pronikavém popisu disciplinace, resp. militarizace práce, pracovní síly, geografického i sociálního prostoru, jež jsou všechny postupně přímo podřizovány josefinistické byrokracii. Míra mobilizace pracovních sil i fiskálních zdrojů, vyžadující hluboké státní zásahy do tradičních sociálně-mocenských struktur, je zde opakovaně dokládána na řadě velmi konkrétních příkladů. Ne zcela úspěšné nucené nasazení dělníků-zedníků, resp. jejich disciplinace, zároveň ukazuje na zřetelné limity moci stále ještě raně novověkého státu na prahu modernity, zatímco selhání „sociálního inženýrství osvětského státu“ (s. 165–168) v podobě marné snahy město uměle osídlit jako by bylo předzvěstí selhání řady pozdějších modernistických sociálních projektů. Podobně i autorova analýza stavby coby živoucího organismu podléhajícího na jedné straně přísné disciplíně a organizaci (organizace práce, táborově-baráková forma ubytování), na druhé straně neustále narážejícího na tradiční bariéry stavovsko-korporativní sociální hierarchie, opakovaně odkrývá pnutí mezi modernizačním étosem josefinismu a existujícími sociálními strukturami.

Knihu Jiřího Hofmana lze v zásadě považovat za definitivní popis procesu vzniku terezínské pevnosti, a již při tomto „pozitivistickém čtení“ jasně vynikne její přínos k poznání jejích dějin. Stejně jako v případě nedávných textů Petra Wohlmuta o praxi a realitě obléhání v evropských válkách 18. a 19. století však její význam výrazně přesahuje takto úzce vymezený obraz.³ Čtena výše uvedeným způsobem, tedy coby

3 Viz Petr WOHLMUTH, *Krev, čest a hrůza: historická antropologie pevnostní války na příkladu britských deníků z obléhání pevnosti Bergen op Zoom z roku 1747*, Praha 2017; resp. Idem, *Východ proti Západu? Krymská válka (1853–1856) pohledem historické antropologie*, Praha 2020.

téměř antropologicky konceptualizovaný „zhuštěný popis“ celospolečenských změn charakterizujících nejen proměny ve vedení války, ale celou společnost druhé poloviny 18. století, představuje důležitý příspěvek k poznání vztahu mezi válkou a společností na prahu modernity. Jako byl kdysi Terezín koncipován Josefem II. coby stavba „matce ke cti“, je studie Jiřího Hofmana nepochybně příspěvkem „ke cti“ historiografie vojenství, neboť ukazuje její potenciál pro poznání velkých dějinných celků. Můžeme jen doufat, že se v rámci české historiografie vojenství nejedná o ojedinělý počín, nýbrž o pokračování v pomalu se rozvíjejícím trendu.

doc. Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Historický ústav

Filozofická fakulta

Univerzita Hradec Králové

Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové III

Česká republika

jiri.hutecka@uhk.cz